

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA UPRAVO**

**DIPLOMSKO DELO
UNIVERZITETNEGA PROGRAMA**

**SIVA EKONOMIJA V SLOVENIJI IN
IZBRANIH DRŽAVAH EVROPSKE UNIJE**

Simona Hozjan

Ljubljana, september 2010

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA UPRAVO**

DIPLOMSKO DELO
UNIVERZITETNEGA PROGRAMA

**SIVA EKONOMIJA V SLOVENIJI IN IZBRANIH DRŽAVAH
EVROPSKE UNIJE**

Kandidatka: Simona Hozjan
Vpisna številka: 04035724
Mentor: dr. Aleksander Aristovnik, docent

Ljubljana, avgust 2010

IZJAVA O AVTORSTVU

Diplomskega dela

Podpisana Simona Hozjan, študentka z vpisno številko 04035724, sem avtorica diplomskega dela z naslovom:

SIVA EKONOMIJA V SLOVENIJI IN IZBRANIH DRŽAVAH EVROPSKE UNIJE.

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predloženo delo izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbela, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbela, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobila vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisala v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorstvu in sorodnih pravicah, Ur. list RS št. 21/95), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za upravo v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za upravo;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko diplomskega dela ter soglašam z objavo dela v zbirki »Dela FU«.

Diplomsko delo je lektorirala: Brigita Praznik, prof. slovenščine in zgodovine

Ljubljana,

Podpis avtorja/ice:

POVZETEK

Siva ekonomija je pojav, navzoč v vseh gospodarstvih sveta, sama definicija sive ekonomije pa je težko določljiva. Bistvo sive ekonomije je v izogibanju davčnim bremenom, togi organiziranosti, omejitvam s predpisi. Pojav sive ekonomije preučujejo mnogi raziskovalci, vendar je še veliko zadev nejasnih in dvom v rezultate raziskav je vedno upravičen, saj nobena od metod merjenja sive ekonomije ni povsem zanesljiva. Pri ugotavljanju obsega sive ekonomije se soočamo s paradoksom »merjenja nemerljivega«. V diplomskem delu želim predstaviti aktualno temo v času recesije gospodarstev, kakšno vlogo igra v slovenskem gospodarstvu in drugod po svetu. Trend sive ekonomije je v preteklih letih v Sloveniji upadal, vendar je v zadnjem letu zaznati vnovičen porast. Povsod, kjer je prisotna siva ekonomija, so prisotne določene posledice, tako pozitivne kot negativne, vendar obstaja dejstvo, da je negativne mogoče bolje določiti oziroma ovrednotiti. Odnos do sive ekonomije se med državami razlikuje, kar s seboj prinese tudi različne politike oziroma prijeme do pojava sive ekonomije.

Ključne besede: siva ekonomija, pojem sive ekonomije, vzroki sive ekonomije, posledice sive ekonomije, siva ekonomija v Sloveniji, politike Evropske unije do sive ekonomije.

SUMMARY

The Underground economy is a phenomenon that can be found in all economies of the world. The definition of underground economy is difficult to determine. The keys of this phenomenon are tax evasion, tough and inflexible organization, restrictions imposed by legislation. Many scientists are exploring underground economy, but a lot of things are still unclear and the doubt about the researches is always reasonable. Methods of measuring the underground economy are not very reliable. In discovering the extent of the underground economy, we are faced with the paradox of measuring the unmeasurable. In the study of diploma I would like to present an issue in times of recession economies, the role played in the Slovenian economy and the rest of the world. The trend of the underground economy in Slovenia has declined in recent years, but in the past is detected the restart growth. Everywhere where the underground economy is present, are also present certain consequences, both positive and negative, but there is the fact that the negative can be better determined and evaluated. Attitude of the underground economy varies between countries, which also bring a variety of policies and approaches to the emergence of the informal economy.

Key words: underground economy, definition of underground economy, causes of the underground economy, consequences of the underground economy, underground economy in Slovenia, policy of European Union towards the underground economy.

KAZALO

POVZETEK.....	III
SUMMARY.....	IV
1 UVOD	7
1.1 IZHODIŠČE DIPLOMSKEGA DELA	7
1.2 NAMEN IN CILJI RAZISKAVE	7
1.3 METODE DELA.....	8
1.4 STRUKTURA DIPLOMSKEGA DELA	8
2 SIVA EKONOMIJA V SVETU IN EVROPSKI UNIJI	10
2.1 POJEM SIVE EKONOMIJE	10
2.2 VZROKI ZA POJAV IN RAZCVET SIVE EKONOMIJE	15
2.3 OBSEG IN ZNAČILNOSTI SIVE EKONOMIJE	20
2.4 AKTERJI V SIVI EKONOMIJI	22
2.5 POSLEDICE SIVE EKONOMIJE	23
2.6 MERJENJE OBSEGA SIVE EKONOMIJE	29
3 SIVA EKONOMIJA V SLOVENIJI.....	31
3.1 NEPOSREDNO OCENJEVANJE OBSEGA SIVE EKONOMIJE.....	32
3.2 POSREDNO OCENJEVANJE OBSEGA SIVE EKONOMIJE.....	34
3.3 OBLIKE SIVE EKONOMIJE MED DELAVCI V SLOVENIJI.....	36
3.4 OCENE OBSEGA SIVE EKONOMIJE V SLOVENIJI.....	39
3.5 VZROKI.....	39
3.6 POSLEDICE SIVE EKONOMIJE V SLOVENIJI	40
3.7 POLITIKE BOJA PROTI SIVI EKONOMIJI V SLOVENIJI	41
4 UKREPI ZA ZMANJŠEVANJE SIVE EKONOMIJE V SVETU IN SLOVENIJI.....	43
4.1 OBSEG SIVE EKONOMIJE V TRIINDVAJSETIH DRŽAVAH ČLANICAH EU	43
4.2 POLITIKE IZBRANIH DRŽAV EVROPSKE UNIJE DO SIVE EKONOMIJE	44
5 UGOTOVITVE	48
6 ZAKLJUČEK	50
LITERATURA	52
VIRI	53

KAZALO TABEL

Tabela 1: Obseg sive ekonomije v svetu	20
Tabela 2: Obseg sive ekonomije v triindvajsetih državah članicah EU	43
Tabela 3: Politike petnajstih držav Evropske unije do sive ekonomije	44

KAZALO ORGANIGRAMOV

Organigram 1: Mesto sive ekonomije v strukturi tržnega gospodarstva	12
---	----

SEZNAM UPORABLJENIH KRATIC IN OKRAJŠAV

BDP	Bruto domači proizvod
DDV	Davek na dodano vrednost
EU	Evropska unija
MDDSZ	Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve
RS	Republika Slovenija
SNA	angl. System of National Accounts

1 UVOD

1.1 IZHODIŠČE DIPLOMSKEGA DELA

Za preučevanje sive ekonomije v diplomskem delu sem se odločila, ker je po mojem mnenju trenutno zelo aktualna tema v času gospodarske recesije. Z diplomskim delom sem se želela osredotočiti na sam pojem sive ekonomije, torej kakšna je njena definicija, ugotovila pa sem, da gre za zelo kompleksen pojav. Že strokovnjaki, ki se ukvarjajo s preučevanjem sive ekonomije, navajajo, da nek enotni koncept ali definicija za sivo ekonomijo ne obstaja. Siva ekonomija prinaša številne posledice in probleme na celotno družbo, pa tudi na posameznike posameznih držav. Prav zaradi tega je zelo preučevan pojav in aktualna tema za celotno svetovno gospodarstvo.

1.2 NAMEN IN CILJI RAZISKAVE

Namen diplomskega dela je predstaviti sivo ekonomijo, njeno prisotnost v vseh gospodarstvih sveta, še posebej pa kako se z njo spopadamo v Sloveniji. S pomočjo analize literature in virov ter na podlagi že opravljenih raziskav na tem področju je namen diplomskega dela predstaviti pojem sive ekonomije, ki je zelo kompleksen in težko določljiv, ter predstaviti sivo ekonomijo v Sloveniji in narediti manjšo primerjavo z nekaterimi članicami Evropske unije.

Cilji diplomskega dela so:

- a) seznanitev s pojmom sive ekonomije,
- b) predstaviti vse razsežnosti pojma sive ekonomije (kakšni so vzroki za pojav, obseg in značilnosti pojma, kdo so akterji v sivi ekonomiji, kakšne so posledice sive ekonomije ter kakšne metode merjenja sive ekonomije poznamo),
- c) predstaviti sivo ekonomijo v Sloveniji in jo nato primerjati z izbranimi državami Evropske unije.

Temeljni cilj diplomskega dela je s pomočjo preučitve področja sive ekonomije potrditi oziroma zavrniti naslednje hipoteze:

1. Siva ekonomija je nekaj, kar je nezaželeno.
2. Slovenija ima višjo stopnjo sive ekonomije kot druge države članice Evropske unije.
3. Slovenija v primerjavi z izbranimi državami Evropske unije nima učinkovitih in konkretnih politik boja proti pojavu sive ekonomije.

Za raziskovanje hipotez sem izhajala iz literature in virov ter člankov, ki se nanašajo na sivo ekonomijo, in zakonov ter drugih pravnih virov, ki so podlaga za pisanje diplomskega dela. Temeljni cilj diplomskega dela je torej s pomočjo hipotez in primerjav podati določene ugotovitve o sivi ekonomiji.

1.3 METODE DE LA

Pri diplomskem delu sem se opirala na že obstoječa spoznanja, opredeljena v domači in tuji literaturi, celotno delo pa temelji na metodi deskripcije, na opisu in predstavitvi sive ekonomije pri nas v Sloveniji in v svetu.

Metode, uporabljene v okviru deskriptivnega pristopa, so sledeče:

- a) metoda deskripcije: s to metodo sem opisala vsa dejstva in procese proučevane teme;
- b) komparativna metoda: z metodo primerjanja, primerjav in stopnjevanj sem pojem sive ekonomije v Sloveniji primerjala z izbranimi državami Evropske unije;
- c) metoda kompilacije: z metodo uporabe izpiskov, navedb, opredelitev drugih avtorjev sem povzela ključna dejstva različnih avtorjev;
- d) metoda sinteze: metoda strnitve različnih pojmov v celoto. Ker je sive ekonomija zelo kompleksen pojem, sem z metodo sinteze povzela ključne opredelitve pojma in jih strnila v smiselno celoto.

Z diplomskim delom želim natančno preučiti pojem sive ekonomije ter pojavljanje le-te v Sloveniji. Za preučitev zadanega problema sem najprej zbrala vso literaturo in vire ter ostale informacije in se omejila le na najpomembnejše podatke o izbrani temi. Bila pa sem presenečena, saj nisem zasledila novejših podatkov za države Evropske unije in deleža sive ekonomije v njih. Raziskave in njihovi rezultati obstajajo le za pretekla leta, pa tudi ni raziskave, ki bi zajela prav vse države Evropske unije.

1.4 STRUKTURA DIPLOMSKEGA DE LA

Diplomsko delo je sestavljeno iz šestih poglavij. Uvodu sledi drugo poglavje, naslovljeno Siva ekonomija. V tem poglavju sem predstavila sivo ekonomijo na splošno, se pravi sam pojem sive ekonomije, vzroke za pojav in razcvet sive ekonomije, obseg in značilnosti sive ekonomije, kdo so akterji v sivi ekonomiji, posledice sive ekonomije, ki so lahko tako negativne kot pozitivne, ter merjenje obsega sive ekonomije.

V tretjem poglavju sem opredelila sivo ekonomijo v Sloveniji. Nobena država ni imuna na sivo ekonomijo, prav tako ne Slovenija, je pa vsaka država zgodba zase. V tretjem poglavju sem navedla tudi neposredno in posredno ocenjevanje obsega sive ekonomije v Sloveniji. Nadalje sem navedla vse možne oblike sive ekonomije med delavci v Sloveniji in

ocene obsega sive ekonomije v Sloveniji. V tem poglavju so navedeni tudi vzroki za pojav in razvoj sive ekonomije v Sloveniji ter njene posledice. Poznamo pa tudi različne politike boja proti sivi ekonomiji v Sloveniji.

V četrtem poglavju sem naredila primerjavo sive ekonomije v Sloveniji z nekaterimi državami Evropske unije. Ravno zaradi pomanjkljivih podatkov je primerjava samo z nekaterimi državami in ne z vsemi članicami Evropske unije. V tem poglavju so predstavljene tudi politike nekaterih držav članic Evropske unije do sive ekonomije, kakšne oblike nadzora nad sivo ekonomijo imajo v posamezni državi in kakšne so vrste ukrepov.

Peto poglavje je namenjeno ugotovitvam, kjer so predstavljeni rezultati hipotez. V zaključku pa je vsebovan kratek povzetek s ključnimi spoznanji in ugotovitvami diplomskega dela.

2 SIVA EKONOMIJA V SVETU IN EVROPSKI UNIJI

Siva ekonomija je pojav, ki ga najdemo v vseh gospodarstvih in v vseh političnih sistemih ter v vseh fazah razvoja, čeprav v različni intenzivnosti in obsegu. Siva ekonomija ni le obrobne pomena, pravzaprav je v nekaterih gospodarskih in političnih sistemih nujnost, ki dopolnjuje legalno gospodarstvo in močno olajša socialne napetosti. Država in družba jo do neke mere tolerirata (celo računata z njenimi učinki), čeprav jo pravno in moralno obsojata in večkrat tudi preganjata. Siva ekonomija ima poleg negativnih (izogibanje plačilu davkov in prispevkov, prelaganje bremena javne porabe na registrirane dejavnosti) tudi pozitivne posledice v gospodarstvu in družbi, ker aktivira delovne in druge potencialne, ki bi sicer ostali neizrabljeni, in pokriva potrebe, ki bi sicer ostale nezadovoljene, tako da ima v določeni meri komplementaren pomen v odnosu do formalnih, registriranih dejavnosti.

2.1 POJEM SIVE EKONOMIJE

Ob študiju zelo obsežne literature o sivi ekonomiji postane vsakomur jasno, da ne obstaja enotni koncept ali definicija, ki bi enoznačno opredelila pojav prikrite proizvodnje, dohodka, zaposlenosti. Že različna imena opozarjajo na mnoge dimenzije tega pojava: siva, skrita, podzemna (underground) ekonomija, ekonomija v senci (shadow economy), neformalna ekonomija. Siva ekonomija v ožjem smislu zajema neregistrirane pridobitne dejavnosti, ki niso vključene v uradne podatke o bruto domačem proizvodu, pa bi morale biti v skladu z obstoječo metodologijo SNA.¹

Siva ekonomija v širšem smislu (neformalno delo) pa zajema poleg neregistriranih pridobitnih dejavnosti tudi vse tiste neregistrirane dejavnosti, ki po obstoječi metodologiji SNA ne prispevajo k oblikovanju bruto domačega proizvoda, ki pa bi jih po širših kriterijih oz. definiciji lahko opredelili kot proizvodne dejavnosti. To so tako imenovane paralelne dejavnosti, ki lahko bistveno prispevajo k materialnemu položaju in blaginji posameznih kategorij prebivalstva in zajemajo proizvodnjo blaga in storitev za potrebe lastnega gospodinjstva, dejavnosti naredi si sam in sosedsko pomoč ter prostovoljno in karitativno delo. V skoraj vseh državah po svetu ugotavljajo, da je del proizvodnje, dohodka, zaposlenosti prikrit javnim oblastem in statistični službi, bodisi namenoma (goljufije) bodisi zato, ker pač nihče ne zahteva od ljudi, da prijavijo tovrstno proizvodnjo, dohodek, zaposlenost. Pojav sive ekonomije seveda močno vpliva na javne finance, na tržišče delovne sile, na višino in distribucijo dohodkov in seveda tudi na kvaliteto statističnih podatkov o gospodarskih procesih (Kukar et al., 1995, str. 1–4).

¹ Tako definira sivo ekonomijo D.W. Blades v knjigi »The Hidden Economy and the National Accounts«, Economic Outlook, Occasional Studies, OECD, Paris 1982.

Za sivo ekonomijo je značilno, da vključuje najrazličnejše dejavnosti, ki jih je težko preprosto opredeliti; pojavlja se na vsakem koraku. Raziskovalci se pogosto niti ne trudijo, da bi natančno zapisali, kaj štejejo v sivo ekonomijo. Zaradi različnih ohlapnih opredelitev nimamo enotno sprejete, standardne opredelitve, kar je potrebno seveda nujno upoštevati, kadar primerjamo rezultate študij iz različnih dežel.² Kaj bomo vštevili v sivo ekonomijo, je odvisno od dosežene ravni gospodarske razvitosti, od značilnosti družbenoekonomskega sistema z določeno normiranostjo in institucionalno organiziranostjo formalne ekonomije ter od številnih tradicionalnih značilnosti posamezne dežele. Deloma velja upoštevati tudi statistično zajemanje gospodarske dejavnosti, saj se prav dejavnosti izven dometa uradne statistike štejejo kot sestavni deli sive ekonomije (Glas et al., 1988, str. 6).

Bistvo prikrite dejavnosti je v tem, da se udeleženci izogibajo raznim davčnim bremenom, togi organiziranosti, omejitvam s predpisi in odloki, značilnim za sodobna prenormirana, hiperinstitucionalizirana gospodarstva, s tem pa tudi raznim oblikam odtujenosti proizvajalcev od proizvodnega procesa in njegovih rezultatov. S prikrievanjem dejavnosti in zaslužkov skušajo udeleženci racionalno izkoristiti prednosti izogibanja veljavnim gospodarskim, socialnim, pravnim in političnim normam v okviru uradnega gospodarstva (Glas, 1991, str. 2). Siva ekonomija je razširjena po vsem svetu kot nek »transsistemski« pojav, ki pa ima določene značilnosti v okviru posameznih gospodarstev. V razvitih tržnih gospodarstvih se za dejavnosti (transakcije) sive ekonomije poudarja (Glas, 1991, str. 3):

- a) da so dejavnosti neregulirane, saj so prikrite in se tako izogibajo številnim zakonom in predpisom;
- b) da so neobdavčene oziroma udeleženci ne plačajo raznih prispevkov za socialno zavarovanje (ali prijavljajo nižje zneske in plačajo manjše davke), torej goljufajo državne organe;
- c) uradna statistika jih običajno ne meri in ne registrira, zato je uradni družbeni produkt podcenjen, podatki o gospodarski dejavnosti pristranski in ukrepi ekonomske politike pogosto neprimerni.

Običajno se v sivo ekonomijo uvrščajo dejavnosti, ki so prikrite, kršijo določene legalne norme in predpise, delo pa se opravlja kot plačano delo, kot pridobitna dejavnost.

Opredelitve pojma sive ekonomije (Glas, 1991, str. 4):

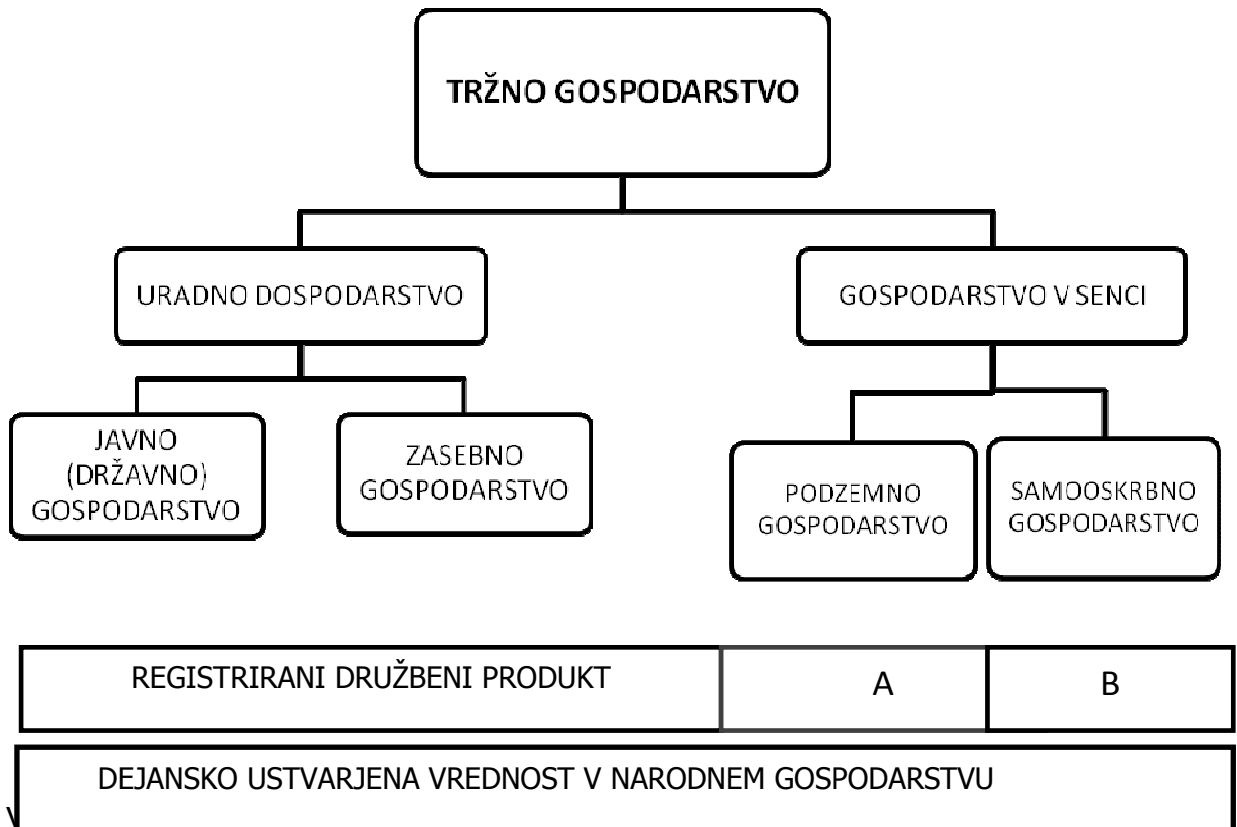
E. Feige (1980): Gospodarska dejavnost, ki je uradna statistika ne zajame in ne izmeri.

V. Tanzi (1982): Dohodek, ki ni prijavljen davčnim uradom (davčna utaja).

J. Skolka (1984): Pridobitne dejavnosti, ki kršijo določene legalne norme, predpise.

² H. Schrage (1984, str. 14) celo meni, da natančna in splošno veljavna opredelitev »ekonomije v senci« ni možna, največkrat pa je določena s konkretnim raziskovalnim smotrom posamezne analize.

Organigram 1: Mesto sive ekonomije v strukturi tržnega gospodarstva

Vir: Glas (1991, str. 5)

A – Družbeni produkt, ki naj bi se po sistemu družbenih računov registriral, vendar ni vključen, ker se dejavnost prikriva.

B – Dejavnosti, ki so po konvencijah praviloma izločene iz družbenega produkta.

Iz organigrama 1 lahko razberemo, da se v sivo ekonomijo (gospodarstvo v senci) uvrščajo vse tiste dejavnosti (profitne in neprofitne), ki prispevajo k skupnemu gospodarskemu ustvarjanju v neki državi, vendar pa niso zajete v sistem nacionalnih računov zaradi dveh razlogov:

- a) ali so dejavnosti prikrite (to naj bi se po sistemu SNA registriralo, vendar se ne);
- b) ali pa gre za samooskrbne dejavnosti (ki so po konvencijah praviloma izločene iz SNA).

Prava siva ekonomija, ki je predmet analize, je v sliki zajeta kot »podzemno gospodarstvo«. Običajno srečujemo tudi opredelitve s taksativno naštetimi gospodarskimi

dejavnostmi, ki jih vštevamo v sivo ekonomijo. Oglejmo si takšno opredelitev (C. S. Carson, 1984, str. 21–22):

- a) neprijavljeno delo (»off the books«) oziroma »fuš« (»moonlighting«, dopolnilno delo) za gotovinsko plačilo, ki ga izvajalec ne prijavi davčnim organom in socialnemu zavarovanju,
- b) tihotapstvo,
- c) ilegalne igre na srečo,
- d) delo brez potrebnega delovnega dovoljenja, zlasti delo ilegalnih priseljencev,
- e) ilegalna trgovina z mamili, tobačnimi izdelki, alkoholnimi pijačami,
- f) neposredna menjava dobrin in storitev,
- g) popravila v lastni režiji (»do-it-yourself«),
- h) napihnjeni računi za obračun poslovnih stroškov in uporaba opreme z delovnega mesta za zasebne namene (prikriti naravni prejemki zaposlenih),
- i) ilegalna prostitucija,
- j) delo, ki ga izvajalec opravlja v času, ko prejema nadomestilo za čas bolezni ali nadomestilo za brezposelne,
- k) pridelava lastnega sadja, zelenjave in drugih pridelkov,
- l) oderuško posojanje denarja,
- m) prodaja doma pridelanih pridelkov ali narejenih izdelkov in opravljenih storitev ob dohodku, ki ni ali pa je le delno prijavljen davčnim organom,
- n) »posnemanje« (v Angliji »skimming«), tj. spravljanje dela gotovinskih vplačil v žep izvajalca oziroma prodajalca,
- o) kupčevanje z zemljišči in druge naložbe, pri katerih dohodke ne prijavljajo davčnim organom,
- p) napitnine za delo, ki se le delno prijavijo davčnim organom ali pa sploh ne,
- q) tatvine, vključno tatvine kupcev in prodajalcev samih v samopostrežnih trgovinah,
- r) utajene najemnine, zakupnine itd.

V razvitih državah obstajata dve sestavini v opredelitvi sive ekonomije. Prva sestavina temelji na neprijavljanju dohodkov davčnim organom ali na prijavljanju dohodkov v nižjem znesku od dejanskega, zaradi česar se ustrezno zniža uradni družbeni produkt. Druga sestavina se omejuje predvsem na dejavnosti, ki dejansko prispevajo k družbenemu produktu. Zato se obseg sive ekonomije meri običajno kot delež nasproti uradnemu družbenemu produktu. Včasih se vključujejo tudi ilegalni in neprijavljeni legalni dohodki. Le-teh konvencije o merjenju družbenega produkta ne vključujejo. Dosledno pa izključuje delo v gospodinjstvih, ki je neplačano oziroma nepridobitne narave. Nekatera področja, na katerih se pojavlja siva ekonomija, so (Glas et al., 1988, str. 8–22):

- a) kmetijstvo: proizvodnja za lastno porabo (na lastni ali najeti zemlji, za plačilo v denarju ali delu pridelka, vrtičkarstvo), prodaja kmetijskih pridelkov na črno, pri čemer je zelo donosno zlasti prekupčevanje s sadjem in zelenjavo (na mestnih tržnicah in v turističnih krajih),

- b) gozdarstvo: sečnja lesa nad dovoljenim obsegom, žaganje v lastni režiji, prodaja na črno itd.,
- c) drobno gospodarstvo in zasebna obrt: neregistrirani del prodaje proizvodov in storitev prebivalstvu, ob tem pa še neregistrirano delo, ki je poleg kmetijstva najbolj množična oblika sive ekonomije,
- d) gradbeništvo: zidava individualnih hiš, vikendov, popravila ali vzdrževanje individualnih hiš, vikendov, popravila ali vzdrževanje individualnih hiš in stanovanj, pa tudi družbenih stanovanj,
- e) promet: neregistrirane vožnje s kamioni (zasebnimi ali družbenimi), neprijavljeni zasebni taksisti,
- f) blagovni promet: posli v družbenem sektorju (nedovoljene prodaje blaga, ki ga primanjkuje, npr. prodaje pod pultom, goljufanje pri tehtanju, pri cenah, pri kakovosti itd.), prekupčevanje z nelegalno uvoženimi dobrinami (kava v obdobju pomanjkanja, preprodaja bencinskih bonov, tihotapljenje tehničnih aparatov, krzna itd.),
- g) turizem: neprijavljeno oddajanje sob ali vikendov domačim ali tujim turistom, druge turistične storitve,
- h) stanovanjsko gospodarstvo: oddajanje sob in stanovanj po visokih stanarinah in z običajnim predplačilom za daljše obdobje (npr. dijakom in študentom, mladim družinam), preprodaja »stanovanjske pravice« za družbena stanovanja,
- i) intelektualne ali podobne storitve: inštruiranje (zelo razširjeno), varstvo otrok na črno, razne oblike svetovanja (zlasti pravniške storitve), športna vadba (v zadnjem času tenis, smučanje),
- j) zdravstvo: opravljanje neregistriranih storitev zobozdravnikov in zdravnikov,
- k) finančno področje: oderuško posojanje denarja in zlasti preprodaja konvertibilnih valut,
- l) napitnine, pa tudi podkupnine, korupcija (izhaja iz velike moči lokalne birokracije),
- m) klasični premoženjski in sodobni »industrijski« kriminal, preprodaja mamil, ilegalna prostitucija (v večjih mestih in pristaniščih).

2.2 VZROKI ZA POJAV IN RAZCVET SIVE EKONOMIJE

Siva ekonomija se širi zaradi težnje po izogitvi davkom, želje, da se zaobidejo razni predpisi in omejitve ter izigrajo kriteriji uvrščanja med upravičence za podpore (za brezposelne, za socialno ogrožene osebe), pa tudi želje, da se izrazi nezadovoljstvo s sredstvi in cilji države oziroma vlade na oblasti. Kontinentalna, evropska razlaga skuša dojeti razloge širše, s poudarjeno sociološko obravnavo, z upoštevanjem dolgoročnih družbenih in gospodarskih razvojnih procesov. Zato upošteva med dejavniki (Glas, 1991, str. 6):

- a) krizo verodostojnosti (legitimnosti) države oziroma krizo zaupanja vanjo,
- b) obremenitev zasebnega sektorja z davki in socialnimi dajatvami,
- c) upadanje davčne morale in nasprotovanje davkom,
- d) breme birokracije, predpisov in uredb, ki komplicirajo poslovanje,
- e) stagnacijo ali upadanje (realnih) dohodkov ob rastoči brezposelnosti,
- f) skrajšanje delovnega časa in s tem več prostega časa,
- g) (relativno) majhno tveganje pri pridobivanju dohodkov od sive ekonomije,
- h) drugi konkretni dejavniki: višina deleža javnega sektorja, razdrobljena gospodarska struktura, mnogo ilegalnih priseljencev.

Navedene razloge, ki veljajo za razcvet sive ekonomije v tržnih gospodarstvih, lahko opišemo z nekaj ilustracijami (Glas, 1991, str. 6–8):

a) Temeljni razlog je davčna utaja (evazija): Sorazmerno visoke davčne stopnje, ki so se ves povojni čas praviloma zviševale, posebej visoke marginalne davčne stopnje, tj. stopnje obdavčenja najvišjih dohodkov, kar je posledica sistema progresivnega obdavčenja, negativna percepcija pravičnosti davčnega sistema, saj vse več davčnih zavezancev meni, da davki niso pravično porazdeljeni, da se jim mnogi izogibajo, percepcija nizke verjetnosti odkritja utaje in nizkih kazenskih sankcij, ki kaže, da se pravzaprav splača tvegati z utajevanjem davkov. Rezultat teh problemov je vse nižja davčna morala, ko prebivalstvo utaje davkov ne šteje več za posebej nemoralno dejanje.

b) Naslednji razlog, ki ima podoben pomen, je rastoče breme dodatnih stroškov dela. Na neto zaslužek zaposlenih mora namreč podjetje v uradnem sektorju plačati dodatne stroške. Prav ti dodatni stroški, ki vključujejo zakonsko predpisane socialne dajatve, plačane izostanke z dela, prostovoljna doplačila delodajalcev za socialne storitve zaposlenim, odpravnine in druge stroške (poklicno izobraževanje, stanovanjska pomoč, itd.), seveda odpadejo pri »fušu«, zato lahko pri »fušu« delavec zasluži več, naročnik pa plača manj kot pri registrirani dejavnosti, ker gre razlika v breme države oziroma raznih socialnih služb.

c) Omejitve, prepovedi ali bremena birokratizacije: V sodobni družbi je dovoljena dejavnost pogosto vključena v širok splet raznih omejitev in prepovedi, posebej še ob nastanku novih poslovnih enot, zato se podjetni posamezniki raje odločijo, da to dejavnost izpeljejo »na črno«, pollegalno ali povsem nelegalno. Gre za problem pretiranega normiranja, hiperinstitucionalizacije sodobnih družb, katerega rešitev ni v natančnejši kontroli in povišanih sankcijah za kršitelje, temveč izključno v deregulaciji.

d) Mnogi se zatečejo v sivo ekonomijo, da bi hkrati zadržali različne socialne podpore, zlasti podpore za brezposelne ali dodatke za osebe z nizkimi dohodki; zaposlitev v uradni dejavnosti bi pomenila izgubo ali bistveno znižanje podpore, s čimer je lahko posameznik, ki izgubi podporo, na istem, kot če ne bi delal in bi prejemal podporo. Optimalna rešitev za posameznika je zato lahko, da prejema podporo, hkrati pa dela »na črno« in tako dopolnjuje podporo z dodatnimi (nelegalnimi) dohodki.

e) Današnje države so nekatere dejavnosti proglasile za ilegalne, nezakonite ali prepovedane, vendar obstaja po njih povpraševanje, zato je njihovo opravljanje »na črno«, ki se izogne omejitvam, lahko zelo donosno. Običajno gre za dejavnosti, kot so preprodaja mamil, igre na srečo (hazardiranje), prostitucija, oderuštvo, pornografija, prodaja nekaterih dobrin, tudi orožja itd. Pri tem je značilno, da se zakonske norme o tem, kaj je prepovedano, med deželami zelo razlikujejo, kar omogoča zaslužek ravno s prenosom prepovedanega blaga iz ene v drugo deželo.

f) Sociologi navajajo nezadovoljstvo z delovanjem in cilji države, kar je sestavni del krize državne blaginje; nezadovoljni posamezniki nočejo prispevati v tako državo, zato se izogibajo davkom, raznim predpisom.

g) Spremembe v trajanju in strukturi delavnika so povzročile sproščanje več časa, ki se lahko uporabi tudi za prikrito dejavnost. Gre za tendence: krajšanja delovnega časa, prikrito krajšanje delavnika (manj intenzivno delo, odhajanje s službe predčasno, zlasti ob petkih), strukturna kriza delovnega časa, ki se izrablja manj učinkovito.

h) Med drugimi okoliščinami je pomembno zlasti povečano število ilegalnih priseljencev, ki ne morejo pridobiti dovoljenja za delo in so zato prisiljeni k ilegalnemu zaposlovanju, da bi preživeli.

Zakaj se siva ekonomija pojavlja v gospodarstvih sveta, je natančno zelo težko odgovoriti. Razloge je iskati v tem, da je vsaka država in posledično tudi pojav sive ekonomije v njej specifična, hkrati pa je siva ekonomija prikrita in zato tudi ne razkriva (v celoti) vzrokov za svoj razvoj. Ne glede na to, pa je mogoče določiti poglobitve (skupine) vzrokov, ki privedejo do pojava in razvoja (oziroma obstoja) sive ekonomije. Obravnava pojava sive ekonomije z vidika vzrokov ne more obiti pogojev za njeno delovanje. Zato je prva naloga pregled pogojev, ki so potrebni, da se siva ekonomija sploh lahko vzpostavi. Ko in če so pogoji zagotovljeni, prerastejo v vzroke. Med pogoji za delovanje v sivi ekonomiji najdemo

v grobem štiri dejavnike (Dallago, 1990, str. 150): tehnologija, stroškovna struktura, državna regulativa in fleksibilnost.

S *tehnologijo* se zajema narava proizvodnega procesa dejavnosti v sivi ekonomiji. Dejavnosti v sivi ekonomiji so primarno manj kapitalno intenzivne, saj ta zahteva, poleg samega obsega kapitala, tudi več prostorskih zmogljivosti (obrati) ter specializacije – na primer v raziskovalni oziroma razvojni dejavnosti. S tega vidika so dejavnosti, ki so bolj nagnjene k sivi ekonomiji, storitvene dejavnosti, na primer turizem, osebna nega (frizerji), manjša popravila, vzdrževanje vrtov in podobno, deloma pa tudi popoldanske dejavnosti v na primer delavnicah avtomehanicov, kjer se lahko delavci dogovorijo z delodajalcem, da lahko za nižjo plačo (kar pomeni tudi manj prispevkov za delodajalca) v popoldanskem času uporabljajo opremo in prostore delodajalca. Williams (2004, str. 70) namreč razlaga, da je za delovanje v sivi ekonomiji potrebno (med drugim) orodje, ki je lahko last delavca ali pa ta uporablja orodje delodajalca. Tudi Schneider in Ernste (2002, str. 44) govorita o tem, da se siva ekonomija pojavlja po rednem delu oziroma tudi med njim, s čimer se (uradna) sredstva rednega dela izrabljajo v namene dela v sivi ekonomiji. Če na primer nekdo v rednem delovnem času uporablja opremo (računalnik, orodje) delodajalca v namene (prikritega) zaslužka, potem lahko govorimo o sivi ekonomiji.

Pri *stroškovni strukturi* je mišljena delitev stroškov na stroške dela in stroške kapitala. Ker so predvsem prvi obremenjeni z različnimi prispevki (za socialno varnost), je pri teh prisotna želja oziroma težnja k zmanjševanju stroškov. Dejavnosti sive ekonomije pomenijo utajo davkov in socialnih prispevkov, kar vodi do znižanja stroškov poslovanja podjetja. Stroški dela so obremenjeni s temi davki in prispevki, zato se jih da na tem mestu tudi prikriti – zaradi tega je siva ekonomija prisotna primarno v delovno intenzivnih dejavnostih (kmetijstvo, turizem, predelovalne dejavnosti, osebne storitve).

V primerih, ko je *državna regulativa* (ki je v prvi vrsti uvedena zaradi zaščite širše družbenih in okoljskih koristi, ki jih podjetniki pri zasledovanju profitnega cilja redkokdaj upoštevajo) precejšnja, se poraja želja po izogibanju tovrstnih stroškov (čas in denar), kar vodi do sive ekonomije.

Fleksibilnost pa zajema dejstvo, da je zaradi velike nezaposlenosti marginalnih skupin delavcev njihova ponudba večja v sivi ekonomiji, kjer so pripravljeni delati zaradi fleksibilnosti delovnega časa (ali pa njegove popoldanske narave), predvsem pa tudi zaradi dodatnega zaslužka. Ne glede na to, pa podjetje, ki zaposluje na črno, plačuje nižje prispevke, ni pod pritiski države in sindikatov ter je posledično lahko bolj fleksibilno.

Dejansko so naštetih pogoji, ki jih naštevata Alessandrini in Dallago (1987), z nekega vidika že vzroki za pojav sive ekonomije; njihova izpolnitev predstavlja vzroke za sivo ekonomijo. Med vzroki za pojav in razvoj sive ekonomije najdemo vrsto različnih dejavnikov, ki se med seboj v času in prostoru razlikujejo. Osnova tem dejavnostim je dejstvo, da so prikrite oblasti. S tega vidika gre torej za neke vrste upor proti oblasti, njeni regulativni

naravi obdavčitve. Vse to v ozadju izhaja iz nezadovoljstva prebivalstva ali podjetij s stanjem v državi oziroma gospodarstvu, ki se prevali na vodilne politike oziroma oblast. Krizne razmere v gospodarstvu, ko državni aparat, zagotavljanje javnih dobrin in zaupanje prebivalstva v oblast pešajo, pripomorejo, da se prebivalstvo zateče k prikritim dejavnostim. Matkovič (2003, str. 12) med drugimi ugotavlja, da se je kot odgovor na krizne razmere v povojnem času 50. in 60. let prejšnjega stoletja, ko je bilo potrebno neke vrste zavarovanje pred tveganji (nestabilnostjo), »pojaviła nova panoga rasti, siva ekonomija, ki se je intenzivno upirala kriznim razmeram«. Podobno tudi Schneider in Ernste (2002, str. 102) ugotavljata, da so nepravilnosti države pri svojem delu glavni razlog prikritega dela, torej sive ekonomije. Pod pojmom nepravilnosti države se v glavnem razumejo nepravilne intervencije države (netransparentnost, visoki transakcijski stroški, uvedba birokratskih postopkov), ki rušijo tržno ravnotežje. Prerazporejanje dohodka in/ali dela je bistveni del socialne politike države in seveda ne moremo vsej dejavnosti prepustiti nevidni roki trga, potrebna je določena stopnja intervencije države (zagotavljanje javnih dobrin, vzdrževanje nestabilnih trgov), prevelika mera pa lahko naredi več škode kot dobrega.³ Obdavčenje je eno od orodij državne intervencije na trgu, ki ima lahko negativne posledice oziroma predstavlja vzrok za prehod v sivo ekonomijo. Podobno je tudi z birokratizacijo, še bolj pomemben dejavnik pri povečanju nezadovoljstva prebivalstva pa je sama neučinkovitost države in njene napake: nepotrebno zapravljanje sredstev, izkoriščanje položaja za doseganje lastnih dobrobiti, koruptivna naravnost uradnikov in politikov. Korupcija v uradnem sektorju privede do povečane sive ekonomije. V bolj podrobno naravnani raziskavi sta Drehner in Schneider (2006) pokazala, da sta korupcija in siva ekonomija povezana pojava, vendar v državah z visokimi dohodki delujeta kot substituta, v državah z nizkimi dohodki pa kot komplementarna pojava. To na primer pomeni, da v razviti državi več korupcije povzroči, da se prebivalstvo v večji meri umika v sivo ekonomijo in deluje prikrito, medtem ko v manj razvitih državah pojava sodelujeta. V vsakem primeru je torej potreben določen obseg sredstev za prikrito delovanje, da se tovrstna proizvodnja ne razkrije oblastem. Očitno je v manj razvitih državah ceneje podkupiti uradnike, kot pa se bolj skrivati. Ugotovitve teh študij pa nakazujejo na dejstvo, da o korupciji ne moremo govoriti kot o vzroku za sivo ekonomijo, temveč le kot o nekem, do neke mere povezanem, sicer pa drugačnem pojavu.

Po drugi strani pa se zaupanje v državo in v njeno pravilno delovanje kaže tudi v tako imenovani investicijski klimi. Med kazalniki investicijske klime najdemo politično negotovost, korupcijo, zaupanje v sodišča, regulacijo in obdavčitve ter omejitve s finančnega, delovnega in energijskega področja. Te sestavine vplivajo na odločitve posameznika, ali bo deloval v sivi ekonomiji ali ne – v državah s slabo investicijsko klimo bo seveda več teženj po prikritem delovanju. Kot ugotavlja tudi Glas (1991, str. 5), ki

³ Ekstremni primeri so primeri planskih gospodarstev nekdanjih socialističnih držav Vzhodne Evrope, katerih posledice so bile vidne predvsem v 90. letih prejšnjega stoletja.

razlikuje med tako imenovano ameriško in evropsko razlago glavnih vzrokov za pojav sive ekonomije, med vzroki najdemo poleg opredeljenih nepravilnosti vlad in okolja v državi tudi in predvsem davčne pritiske pa tudi birokratizacijo: »Siva ekonomija (po ameriški razlagi) se širi zaradi težnje po izogitvi davkom, želje, da se zaobidejo razni predpisi in omejitve ter izigrajo kriteriji uvrščanja med upravičence za podpore (za brezposelne, za socialno ogrožene osebe), pa tudi želje, da se izrazi nezadovoljstvo s sredstvi in cilji države [...]. Kontinentalna, evropska razlaga poskuša dojeti razloge širše, s poudarjeno sociološko obravnavo, z upoštevanjem dolgoročnih družbenih in gospodarskih razvojnih procesov [...] (kriza verodostojnosti države, obremenitev zasebnega sektorja z davki in socialnimi dajatvami, upadanje davčne morale, breme birokracije).« V tej luči tudi Kyle (2001) ugotavlja, da visoko davčno breme, šibki bančni sistem, podjetniška pravila ter zakonodaja, neučinkovitost državnih institucij in visoke stopnje nezaposlenosti predstavljajo vzroke za pojav in razvoj sive ekonomije v gospodarstvu. Poleg tega omenja, da je siva ekonomija navadno večja v manj razvitih in tranzicijskih državah, predvsem zaradi večje korupcije in nižjih dohodkov. Vpliv davkov na prebivalstvo, v osnovi na njihovo kupno moč oziroma razpoložljivi dohodek, je enostavno določiti – višji davki pomenijo nižji razpoložljivi dohodek. Neprestano povečevanje davkov oziroma dvig davkov na (pre)visoko raven lahko povzroči omenjeni upor in preusmeritev dejavnosti v sivo ekonomijo, torej prikrivanje proizvodnje in dohodka. Ekonomske vzroke za pojav in razvoj sive ekonomije Schneider in Ernste (2002, str. 104) strneta v naslednje štiri sklope:

- a) davki: neposredni (dohodnina) in posredni (DDV) davki,
- b) socialna varnost: pokojninsko in zdravstveno zavarovanje ter zavarovanje za primer brezposelnosti,
- c) transferna plačila: denarna socialna pomoč in transferi brezposelnim,
- d) regulacija: delovni čas ter druga pravila (na primer obrtni zakon).

Seveda siva ekonomija samo kot odziv na (napačno) delovanje države (davki, birokratizacija in podobno) ne bi mogla delovati na dolgi rok. Motor celotnega dogajanja v ozadju so dejanski potrošniki, torej njihovo povpraševanje. Če je to prisotno, je prisotna tudi proizvodnja sive ekonomije. Dejansko je povpraševanje po proizvodih in storitvah sive ekonomije odvisno od razpoložljivega dohodka gospodinjstev, od tega, kako država razdeli dohodek, ter od razlike v cenah med enakimi oziroma sorodnimi proizvodi v navadni, uradni ter sivi ekonomiji. Razpoložljivi dohodek in povpraševanje po blagu sive ekonomije sta negativno povezana, kar pomeni, da nižji kot je razpoložljivi dohodek, prej se bo posameznik odločil za povpraševanje po blagu sive ekonomije. Razpoložljivi dohodek pa je odvisen primarno od dohodka, ki ga prejema posameznik (večinoma delovni dohodek) ter od davkov in drugih prispevkov, ki jih pobere država in s tem zmanjšuje primarni dohodek na raven razpoložljivega dohodka. Tako je po definiciji povpraševanje in posledično tudi obseg sive ekonomije odvisno od davčnih stopenj. Prilagajanje ponudbe povpraševanju po blagu sive ekonomije ni takojšnje, ampak potrebuje svoj čas. Dejavniki, ki vplivajo na to hitrost, so v grobem vzpostavljene povezave med ponudniki in povpraševalci (zaradi majhnosti in neformalnosti po eni strani višje v ruralnem okolju, hkrati pa zaradi večjega števila in posledično večje možnosti usklajevanja tudi višje možnosti v urbanem okolju).

Če vse skupaj strnemo, za pojav in razvoj sive ekonomije obstaja več vzrokov, v glavnem pa se posamezniki odločijo za delovanje v sivi ekonomiji zaradi:

- a) visokega davčnega bremena (davki in prispevki),
- b) visokih administrativnih ovir (postopki, standardi) in
- c) želje po neupravičenem uveljavljanju socialne podpore.

Siva ekonomija je lahko izhod v sili, ko se recimo dolgoročno brezposelna oseba znajde na robu preživetja in odpovejo vsi mehanizmi socialne države. Ob vsem tem igra pomembno vlogo tudi transparentnost delovanja državnih organov, investicijska klima v gospodarstvu in posledično tudi zaupanje državljanov v državo. Če je zaupanje visoko, je tudi obseg sive ekonomije v gospodarstvu nižji.

2.3 OBSEG IN ZNAČILNOSTI SIVE EKONOMIJE

Mnogo podrobnih študij o sivi ekonomiji je bilo opravljenih po svetu in tako je bilo zbranega veliko ključnega znanja o pojavu. Pojav sive ekonomije pa navdihuje veliko raziskovalcev. Avtorji, ki so proučevali pojav sive ekonomije, so bodisi razvili posamezno metodo, ki so jo na analizi primera uporabili in preverili njeno veljavnost (Gutmann 1977; Tanzi 1982; Frey in Weck-Hannemann 1984; Kaufman in Kaliberda 1996; Lacko 1999 in drugi) bodisi proučili pojav kot celoto, z vidika lastnosti, razlogov in posledic ter metodologije kot tudi z vidika geografske pokritosti (na primer Feige in Ott 1999; Schneider in Ernste 2002; Schneider 2004; Williams 2004; Glas 1991; Kukar in dr. 1995). V zadnjem desetletju so procesi tranzicije pritegnili veliko zanimanje za pojav sive ekonomije v tako imenovanih tranzicijskih državah Srednje in Vzhodne Evrope ter v nekdanjih državah Sovjetske zveze. Te države so bile velikokrat preučevane v skupini, saj so si bile precej podobne.

Tabela 1: Obseg sive ekonomije v svetu

<i>Obseg sive ekonomije v svetu (deleži BDP v odstotkih)</i>					
DRŽAVA	1999/2000	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005
Argentina	25,4	27,1	28,9	28,6	27,2
Avstralija	14,3	14,1	13,5	13,1	12,8
Avstrija	9,8	10,6	10,9	10,1	9,3
Belgija	22,2	22,0	21,0	20,4	19,6
Bosna in Hercegovina	34,1	35,4	36,7	36,2	35,3
Bolgarija	36,9	37,1	38,3	37,4	36,5
Burkina Faso	41,4	42,6	43,3	43,8	43,1
Kanada	16,0	15,8	15,2	14,8	14,1
Kitajska	13,1	14,4	15,6	16,1	16,6

Hrvaška	33,4	34,2	35,4	34,7	34,1
Češka	19,1	19,6	20,1	19,2	18,3
Danska	18,0	17,9	17,3	16,7	16,1
Estonija	38,4	39,2	40,1	39,1	38,2
Finska	18,1	18,0	17,4	16,4	15,8
Francija	15,2	15,0	14,5	13,8	13,2
Nemčija	16,0	16,3	16,8	16,1	15,3
Grčija	28,7	28,5	28,2	27,4	26,3
Madžarska	25,1	25,7	26,2	25,3	24,3
Irska	15,9	15,7	15,3	14,8	14,1
Italija	27,1	27,0	25,7	24,8	23,2
Japonska	11,2	11,1	10,8	9,4	8,8
Latvija	39,9	40,7	41,3	40,4	39,4
Litva	30,3	31,4	32,6	31,3	30,2
Makedonija	34,1	35,1	36,3	36,8	36,9
Poljska	27,6	28,2	28,9	28,2	27,3
Portugalska	22,7	22,5	21,9	21,1	20,4
Romunija	34,4	36,1	37,4	36,2	35,4
Ruska federacija	46,1	47,5	48,7	48,2	47,3
Srbija in Črna gora	36,4	37,3	39,1	38,2	37,3
Singapur	13,1	13,4	13,7	13,0	12,1
Slovaška	18,9	19,3	20,2	19,1	18,2
Slovenija	27,1	28,3	29,4	28,2	27,3
Španija	22,7	22,5	22,0	21,2	20,5
Švedska	19,2	19,1	18,3	17,2	16,3
Švica	8,6	9,4	9,4	9,0	8,5
Združeno kraljestvo	12,7	12,5	12,2	11,7	10,3
ZDA	8,7	8,7	8,4	8,2	7,9

Vir: Nastav v: povzeto po Schneider (2007b, str. 53)

Tabela 1 prikazuje ocene obsega sive ekonomije v uradnem BDP v nekaterih državah v svetu, kot jih je ocenil Schneider (2007b), in sicer z uporabo dveh metod: modeliranja ter metode povpraševanja po denarju. Jasno je prikazano dejstvo, da so manj razvite države bolj obremenjene s sivo ekonomijo kot bolj razvite, hkrati pa je zelo težko določiti nek trend pojava v času. Prav nasprotno, rekli bi lahko, da je pojav v proučevanem obdobju prisoten v bolj ali manj nespremenjenem obsegu, v zgolj določenih primerih (na primer Avstrija, Kanada, Finska, Grčija in podobno) je opaziti (še vedno zelo rahel) trend upadanja obsega sive ekonomije v gospodarstvu. Prikazano zanimanje mednarodne raziskovalne srenje za pojav sive ekonomije vsekakor nakazuje, da prisotnost sive ekonomije v gospodarstvu ni izključna pravica zgolj nekaterih držav sveta. Praktično povsod se najde siva ekonomija, res pa, da v različnih pojavnih oblikah, dejavnostih in predvsem obsegu. V splošnem velja prepričanje, da je v manj razvitih državah sive ekonomije več kot v razvitih državah, kar lepo prikazujejo različne mednarodno usmerjene

študije. Čeprav se pojav med državami razlikuje, so si raziskovalci vseeno v določeni meri enotni kar zadeva poglavitne vzroke za pojav in razvoj sive ekonomije ter posledice, ki jih ta pušča v gospodarstvu.

2.4 AKTERJI V SIVI EKONOMIJI

Akterji v sivi ekonomiji imajo določene lastnosti, ki jih ločijo od drugih akterjev. Akterji so tako tisti, ki delajo v sivi ekonomiji, kot tisti, ki po proizvodih in storitvah sive ekonomije povprašujejo, to so potrošniki. Na splošno lahko povzamem, da obstaja med različnimi študijami podoben vzorec.

Tako na primer Wallace, Haerpfer in Latcheva (2004) ugotavljajo, da so (dolgotrajno) nezaposleni tisti, ki največ sodelujejo v neformalnem sektorju, prav tako pa naj bi v Vzhodni in Srednji Evropi mladi bili bolj aktivni v prikritih dejavnostih. Ankete na Norveškem podobno pokažejo, da se ponudba prikritega dela z leti (starostjo) znižuje. Prav tako naj bi te osebe bile samske. Po tipologiji Wallacea, Haerpferja in Latcheva (2004, str. 32) so tisti, ki so aktivni v denarni ekonomiji, navadno bolj izobraženi in živijo v urbanem okolju. Med takšnimi je tudi več moških, medtem ko sodelujoči v socialni ekonomiji in ekonomiji gospodinjstev primarno živijo v ruralnem okolju, so slabše izobraženi in med njimi prevladuje ženski spol. Denarna ekonomija se v tem primeru nanaša na zaračunavanje storitev oziroma proizvodov opravljenega dela, medtem ko se socialna ekonomija oziroma ekonomija gospodinjstev nanašata na neplačano medsoseseško oziroma družinsko pomoč (v lastnem gospodinjstvu). V slednjih dveh oblikah torej prevladujejo usluge ter širjenje in poglobljanje (krepitev) socialne mreže, da bi se ta lahko uporabila v primeru hujšega poslabšanja ekonomskega blagostanja. Med ugotovitve študije tako spada tudi dejstvo, da je udeležba v tovrstni neuradni ekonomiji v veliki meri povezana z občutkom ekonomskega blagostanja.

Kałaska in Witkowski (1999) sta prek posebne ankete o zaposlovanju in zaposlitvi v sivi ekonomiji na Poljskem potrdila, da več moških kot žensk deluje v sivi ekonomiji, hkrati pa je med tistimi, ki so trajno zaposleni v sivi ekonomiji, več žensk, ki tudi prevladujejo v zimskih mesecih. Sicer pa je v absolutnih številkah več zaposlitev v sivi ekonomiji v urbanem okolju, če pa primerjamo te zaposlitve z relevantno skupino (nad 15 let starosti), pa velja, da je v ruralnem okolju skoraj 10 odstotkov, v mestnem pa okoli 6,3 odstotka teh ljudi zaposlenih v sivi ekonomiji (Kałaska in Witkowski 1999, str. 255). Starostna sestava zaposlenih v sivi ekonomiji pokaže, da je tam največ aktivnih v srednjih letih (25–44 let), medtem ko je izobrazbena slika pokazala, da zaposlovanje v sivi ekonomiji ni (več) izključno namenjeno nizkim stopnjam izobrazbe in znanj – največ tistih, ki delajo v sivi ekonomiji ima namreč srednjo (poklicno) izobrazbo. Vendar pa so tisti z najnižjo izobrazbo takoj za njimi in tako siva ekonomija na Poljskem ne predstavlja gonila družbenega in gospodarskega napredka. Med pomembnejšimi dejavnostmi, ki jih zajema siva ekonomija, so kmetijstvo, gradbeništvo, trgovina in avtomehanika oziroma transport.

Prav tako sta Kałaska in Witkowski (1999, str. 254) ugotovila sezonsko komponento dela na črno, in sicer se sezona na začne meseca aprila, zmanjša, nikakor pa ne konča, pa se pozimi. Williams (2004, 68) pa na primeru Anglije pokaže, da med delujočimi v sivi ekonomiji ne prevladujejo nezaposleni in tisti, ki prejemajo socialno podporo, ampak dejansko v večini primerov kar (redno) zaposlene osebe. Sicer pa Williams (2004, str. 87) potrdi, da rahlo večji odstotek moških v primerjavi z ženskami dela v sivi ekonomiji.

Evropska komisija (European Cmmission 2007, str. 25) pa ugotavlja, da se dvakrat več moških ukvarja s sivo ekonomijo, da jih je skoraj polovica starih od 15 do 24 let, slabih 30 odstotkov pa 25 do 39 let ter da s starostjo udeležba v sivi ekonomiji pada. Nadalje, velika večina tistih, ki se ukvarjajo s sivo ekonomijo, še vedno študira (41 odstotkov), slaba četrtnina pa je končala šolanje pri starosti 20 let ali več. Največ, okoli petina za vsako skupino, pa se s sivo ekonomijo ukvarjajo nezaposleni, študentje ter samozaposleni, zanemarljivo malo pa upokojniki – s pripombo, da študentje za Srednjo in Vzhodno Evropo (kamor spada tudi Slovenija) niso nadpovprečno vključeni v delovanje v sivi ekonomiji. Ta ista raziskava o neprijavljenem delu (European Commision 2007, str. 14) je tudi ugotovila, da se skoraj polovica vsega prometa v sivi ekonomiji odvije znotraj najožjega socialnega kroga družine, prijateljev ali sosedov. Tem rezultatom pritrdi v svoji raziskavi na angleških primerih tudi Williams (2004, str. 28).

Na podlagi izsledkov omenjenih raziskav lahko torej trdimo, da je tipični udeleženec v sivi ekonomiji moški, star v povprečju okoli 30 let, da pa je izobrazbo težko določiti, saj se vedno večji delež tudi boljše izobraženih vključuje v sivo ekonomijo. Podobno je tudi z zaposlitvenim statusom, saj se dejansko s sivo ekonomijo ukvarjajo vse skupine. Po enih raziskavah se s sivo ekonomijo ukvarjajo brezposelni, po drugih pa zaposleni oziroma samozaposleni (po Nastav, 2009, str. 35–48).

2.5 POSLEDICE SIVE EKONOMIJE

Siva ekonomija se v javnosti, predvsem pa z vidika države, pojavlja in obravnava kot nekaj nezaželenega in nekaj, kar je treba na vsak način izkoreniniti. Vendar imajo lahko dejavnosti sive ekonomije tudi pozitivne posledice, ki jih je treba spodbujati. Prav odločanje med pozitivnimi in negativnimi posledicami sive ekonomije je tisto, kar v veliki meri določa strategijo države v boju proti sivi ekonomiji. Če pozitivne posledice odtehtajo negativne, je razumljivo, da ni pretiranega zagona za pregon tovrstnih dejavnosti; obratno so pojavi v primeru prevlade negativnih posledic. Države se v tej točki medsebojno razlikujejo, poleg tega pa so tudi stroški izkoreninjanja sive ekonomije med njimi različni, kar prav tako predstavlja sestavino razlikovanja med državami pri njihovih strategijah (Nastav, 2009, str. 49).

Včasih je bilo javno mnenje dokaj enotno razpoloženo proti sivi ekonomiji, češ da gre za goljufanje države, za »nepravilno« razdelitev davčnih bremen in socialnih dajatev in s

tem goljufanje drugih državljanov, poštenih davkoplačevalcev. Hkrati naj bi bili neregularni proizvajalci nepoštena konkurenca podjetjem, ki delujejo v legalnih okvirih in plačujejo višje plače po kolektivnih pogodbah ter davke državi. Delo na črno naj bi vplivalo politično negativno na sprejemanje naprednejše delovne zakonodaje, spodbujalo naj bi nelegalno ravnanje in s tem krnilo pravni red v družbi. Hkrati naj bi pretirana delovna obremenitev negativno vplivala na zdravje delavcev, zlasti žensk in otrok, zato naj bi siva ekonomija pomenila obliko pretiranega izkoriščanja. V takšni negativni sliki ruši siva ekonomija normalno strukturo življenja, ogroža pravni red v družbi in s tem ustvarja konflikte med posameznimi skupinami v družbi. Ker so takšni pogledi prevladovali, pravi E. Tuchtfield (1984, str. 268–269), da so bile v ospredju razpravljanj praviloma negativne posledice in se je pogosto slišalo geslo o »borbi proti delu na črno«, ki naj bi ga odločno izkoreninili. Hofbauer in Schuessel (1984, str. 117) pa menita, da gre država zelo nerada na lov na »fušarje«, saj na tihem pristaja na delo na črno ter na dualnost diskriminiranega legalnega ter rastočega ilegalnega sektorja, kaže liberalno stališče do dela na črno, ker se zaveda precejšnje neuspešnosti kampanjskih akcij proti tako razširjenemu pojavu. Praksa je sicer privedla sčasoma tudi do poudarjanja pozitivnih učinkov sive ekonomije, zlasti v kriznih obdobjih. Ker vse večji del prebivalstva sodeluje v teh »skritih igricah« z državo, postaja javno mnenje bolj tolerantno, vsekakor pa tudi razcepljeno v pogledih na sivo ekonomijo, v precejšnji meri tudi zaradi nepoznavanja pravih vzrokov in obsega sive ekonomije.

Pri dejavnosti sive ekonomije kot gospodarski dejavnosti bi lahko govorili o alokacijskem učinku (z različnih vidikov alokacije, npr. alokacije proizvodnih dejavnikov, davčnega bremena, same gospodarske dejavnosti med različne institucionalne – lastninske sektorje itd.), stabilizacijskem (v ekonomskem, socialnem ali političnem smislu) ter o redistribucijskem in blaginjskem učinku. Te učinke bi lahko raziskovali z vidika posameznih gospodarskih subjektov (ki so ali pa niso udeleženi v sivi ekonomiji, slednja pa nanje vpliva neposredno ali posredno), z vidika države itd. Učinki delujejo, kot odkrivajo raziskave, kompleksno, divergentno. Ocena učinkov je odvisna od tega, ali pretehtajo pozitivni ali negativni vidiki, kako je s tem kratkoročno (ko gre za reakcijo na trenutne gospodarske razmere), kako pa dolgoročno (glede na razvojne kriterije). Ocena učinkov je pogosto tudi stvar empirične ocene, saj deluje siva ekonomija v različnih gospodarskih, socialnih in političnih razmerah. Zato je pravzaprav smiselno ekonomske učinke sive ekonomije raziskovati prek analize vidnih posledic prisotnosti dejavnosti sive ekonomije, ki jih lažje razčlenimo na negativne in pozitivne; tako je objektivna in vrednostna ocena nekako lažje razumljiva.

2.5.1 Negativne posledice sive ekonomije

a) Statistična iluzija

Sodobna politična in ekonomska razprava izhaja iz empiričnih dejstev, kar pomeni da je – ker uradni statistični podatki o bistvenih ekonomskih količinah (npr. o dohodkih, potrošnji in blaginji) ne upoštevajo sive ekonomije – soočena z napačnimi oziroma netočnimi podatki. Seveda s sedanjimi ocenami sive ekonomije le nekoliko ublažimo takšno statistično iluzijo, zlasti zato ker se ocenjuje običajno le nelegalni del, avtonomni del sive ekonomije, torej samooskrbna dejavnost, pa se po sedanjih konvencijah še vedno izključuje iz družbenega produkta, čeprav pomeni v potrošnji in blaginji bistveno večji obseg. Že samo delo gospodinj dosega približno tretjino družbenega produkta, če upoštevamo še druge dejavnosti, npr. sosedska pomoč, pa pridemo do polovice družbenega produkta.

b) Napačne indikacije za ekonomsko politiko

Statistična iluzija sama po sebi še ni tako pomembna, vendar dejansko pomeni, da daje uradni informacijski sistem napačne ali pristranske podatke za ukrepe ekonomske politike, kar poudarjata E. Feige (1982) in V. Tanzi (1982, str. 87). Tako je slika stvarnosti neustrezna, zlasti ko gre za podatke o narodnem dohodku, zaposlovanju, dohodkih, inflaciji in drugih količinah. To pomeni, da se gospodarska gibanja ocenjujejo drugače, kot dejansko potekajo, posebno v obdobjih recesije, ko se obseg nereguliranih dejavnosti praviloma precej poveča. Tako se potem ukrepi ekonomske politike dozirajo neustrezno in lahko učinkujejo celo nasprotno od pričakovanj nosilcev ekonomske politike. Najpogosteje se ekonomisti sklicujejo na netočnosti v ocenah nezaposlenosti (ker so le-te politično zelo občutljive), češ da so uradne ocene bistveno pretirane, če mislimo z nezaposlenimi osebe brez kakršnihkoli virov dohodkov. Mnogi brezposelni delavci dosega z uradno podporo za brezposelne in z zaslužki v sivi ekonomiji celo višji skupni čisti zaslužek kot prej v redni registrirani zaposlitvi, kar nedvomno vpliva na razmere na uradnem trgu delovne sile in na socialno politiko. Statistika, ki spremlja le stopnjo inflacije v uradnem sektorju, pomeni precenjevanje dejanskega inflacijskega pritiska, če se isti ali podobni proizvodi ceneje proizvajajo v sivi ekonomiji. Poleg netočnih ocen samih ekonomskih količin so še posebno nenatančne ocene stopenj rasti, ker so kot kvocienti dveh količin še bolj občutljive na netočnosti v teh količinah (zlasti tedaj, ko so ocene količin v števcu in imenovalcu pristranske v nasprotni smeri). V obdobju, ko formalno gospodarstvo stagnira, so namreč posli v sivi ekonomiji najbolj dinamični; tako je statistično izražena stagnacija v precejšnjem delu rezultat vse večjega pretoka gospodarske dejavnosti iz uradne v alternativno dejavnost, stopnje rasti pa so sistematično pristranske oziroma napačne.

c) Posledice izpada dajatev (davkov in socialnih dajatev)

Klasični učinek dela na črno in drugih legalnih ali ilegalnih oblik sive ekonomije je izognitev plačila davkov in socialnih dajatev in tako je to tudi izhodišče retorike napadov državnih uradnikov in sindikalnih delavcev na sivo ekonomijo in dokazovanje nujnosti njene eliminacije. Razlog naj bi bil v tem, da prispeva davčna utaja k proračunskim

primanjkljajem oziroma povzročča višjo davčno obremenitev ostalih legalnih dejavnosti oziroma poštenih davkoplačevalcev. Za dežele z znatno sivo ekonomijo se ocenjuje, da bi lahko s plačilom davkov na prikriti dohodek občutno znižali povprečno davčno obremenitev. Poleg davkov na dohodek (posameznikov) pomeni siva ekonomija izgubo tudi pri drugih zveznih in lokalnih davkih. Ker so siceršnje davčne stopnje višje, spodbujajo nadaljnjo rast sive ekonomije in povzročajo neskladje v alokaciji proizvodnih dejavnikov med obdavčene in neobdavčene dejavnosti.

d) *Problemi pri delu na črno*

Za delo na črno ne veljajo siceršnje norme iz delovne zakonodaje, predpisi socialnega zavarovanja ali tarifni sporazumi med sindikati in združenji delodajalcev; razmerje med delodajalci in delojemalci je neposredno in predvsem drugačno kot pri formalni zaposlitvi. Srečujemo namreč delojemalce, ki so v zelo različnem socialnem in ekonomskem položaju, saj gre pri črnem trgu delovne sile za izrazito segmentiran trg:

- nekateri imajo redno zaposlitev in le še dopolnilno delajo na črno;
- drugi so zaposleni na črno, ker so sicer uradno brezposelni oziroma sploh niso vključeni med aktivno prebivalstvo;
- tretji delajo le na črno, ker jim je to edina možnost, (npr. ilegalnim priseljencem).⁴

Zlasti za drugi dve skupini so problemi dela na črno povezani s socialno varnostjo, in sicer s samo negotovo zaposlitvijo, še bolj pa s problemi ob boleznih, nesrečah pri delu itd., ko se pokaže izkoriščevalska, negotova plat dela na črno. Manj pomembni so problemi pri naročnikih ali kupcih, za katere obstaja riziko nemoči pri uveljavljanju reklamacije kakovosti itd.

e) *Odprava ali omejitev konkurence*

Ilegalne dejavnosti imajo zaradi nižjih stroškov (neplačani davki, izognitev predpisom ali omejitvam) konkurenčne prednosti pred legalnimi dejavnostmi, zato lahko zlasti v primeru zaostrenih gospodarskih razmer pritegnejo povpraševalce. Legalnost oziroma pošteno poslovanje sta tako »kaznovana«, kar pomeni destruktivno delovanje sive ekonomije na poslovno moralo in gospodarsko ter pravno ureditev. Te razmere potiskajo sicer legalne gospodarske subjekte v različne oblike prikrite, ilegalne dejavnosti (neregistrirani računi, iskanje podpogodbениh izvajalcev zaradi znižanja stroškov), če hočejo vzdržati konkurenco proizvajalcev, ki kršijo predpise. Rušenje zaupanja in zakonitosti ruši v končni instanci tudi socialno-etične temelje tržnega gospodarstva, ki lahko deluje le, če je položaj tekmujočih gospodarskih subjektov enak.

f) *Druge posledice*

Dvojna zaposlitev (tj. postransko delo ob redni zaposlitvi) pomeni bodisi pretirano utrujenost bodisi znižanje intenzivnosti dela v redni zaposlitvi ali pogoste odsotnosti, kar znižuje produktivnost dela, občasno pa povzročča večje število nesreč pri delu, večjo

⁴ E. Tuchtfeldt (1984, str. 272).

odsotnost zaradi boleznin itd. Zaradi možnosti, da uveljavijo svoje znanje, spretnosti in zlasti različne inovacije v okviru sive ekonomije se zlasti zmanjša prizadevnost in ustvarjalnost strokovnjakov. Ohranjanje socialnega miru na račun dodatnih dohodkov v sivi ekonomiji lahko zavira potrebne strukturne spremembe v gospodarstvu, upočasnjuje trend uveljavljanja sodobne tehnologije, čeprav po drugi strani olajša zaposlovanje »tehnoloških presežkov«. Siva ekonomija temelji na manj učinkovitem informacijskem sistemu, predvsem na osebnih stikih med posamezniki, in tako lahko uporablja manj sodobno ali manj univerzalno tehnologijo ter ohranja neustrezno strukturo zaposlenih. Če razmišljamo o širših družbenih slabosti sive ekonomije, vidimo, da lahko njena rast zmanjšuje družbeno kohezijo, saj siva ekonomija zajema del družbe, ki se skuša vsaj v določeni meri izdvojiti iz družbene celote, izogniti njeni legalni institucionalni strukturi in v tem smislu vidijo neekonomisti v njej anomalijo, ki ne vpliva ustvarjalno na družbeni razvoj (Glas et al., 1988, str. 104–108).

Med negativnimi posledicami sive ekonomije se dejansko največkrat na prvem mestu omenja izguba davčnih prihodkov države. Siva ekonomija torej povzroča davčni izpad države, ki bi ta sredstva sicer lahko naložila v infrastrukturo ali kako drugo javno dobrino in s tem povečala dobrobit državljanov. Za potrošnika ima lahko siva ekonomija tudi negativne posledice, saj so proizvodi in storitve lahko neustrezni (zaradi neupoštevanja določenih standardov lahko na primer delujejo nepravilno in človeku škodljivo), prav tako pa zaradi nečesa, kar uradno ni kupljeno, tudi ni mogoče uveljavljati, na primer garancije (ko bi nad njenim izvrševanjem sicer lahko bedelo sodišče) (Nastav, 2009, str. 50).

2.5.2 Pozitivne posledice sive ekonomije

Siva ekonomija ima poleg negativnih tudi pozitivne posledice, ki velikokrat niso zanemarljive. Od tod tudi izvira mogoče nejasen vzrok obstoja sive ekonomije. Siva ekonomija v prvi vrsti pomeni pozitivno posledico za končne potrošnike, saj ti lahko določen proizvod ali storitev kupijo po nižji ceni (brez davka). Prav tako lahko dobijo blago ali storitev hitreje, takrat ko je siva ekonomija odziv na preveč zasičeno proizvodnjo v uradnem sektorju. Prav tako je vpliv na posameznika pozitiven, če oseba v uradni ekonomiji ne najde zaposlitve, vendar pa se lahko zaposli v sivi ekonomiji. S tem pride do vira zaslužka in posledično do rešitve vprašanja preživetja (Nastav, 2009, str. 51).

Če nismo pretirano usmerjeni le na negativne vidike dela na črno ali pa moralno razpoloženi proti davčni utaji (ki pa je končno tudi ekonomsko, ne le moralno vprašanje, tako po razlogih nastanka kot po posledicah), je nedvomno možno videti v sivi ekonomiji in njenem delovanju tudi pozitivne posledice. Vprašanje je, koliko je siva ekonomija resnično koristna, odgovor pa je vezan tudi na siceršnje gospodarske razmere ter na to, za kako dolgo obdobje skušamo dojeti njene učinke.

a) *Večja tržna fleksibilnost*

Siva ekonomija danes še najbolj ustreza preprostim učbeniškim pojmom trga, kjer suvereni potrošniki usmerjajo gospodarske aktivnosti. Na tem trgu ponudniki hitro in učinkovito reagirajo na želje potrošnikov in spreminjanje njihovih potreb in želja, saj so z njimi v neposrednejšem stiku in so eksistenčno odvisni od svoje prilagodljivosti. Večjo fleksibilnost jim omogočajo:

- odsotnost rigidnosti cen, ker zanje ni državne kontrole ali korporacijskega administriranja cen,
- odsotnost rigidnosti plač, ker se izognejo veljavnosti zakonskih minimalnih mezd ali sporazumno določenim plačam iz kolektivnih pogodb,
- odsotnost raznih predpisov ali omejitev, ki sicer ovirajo hitrejša prilagajanja v uradnem gospodarstvu.

Medtem ko je formalni sektor zaradi bremena dajatev in predpisov postal že »sklerotičen«, je siva ekonomija dinamična in prilagodljiva. Siva ekonomija je tudi »filter« za dinamične podjetnike, saj se uspešne dejavnosti pogosto legalizirajo, da bi lahko brez omejitev nadalje povečale obseg proizvodnje. S sivo ekonomijo nastajajo nove dejavnosti v tržnih vrzelih, nišah, nova delovna mesta, dejavnost sive ekonomije pa sili tudi uradni sektor v večje prilagajanje potrebam prebivalstva, v proizvodnjo dobrin in storitev, ki jih uporablja siva ekonomija ali samooskrbni del gospodarstva.

b) *Konjunkturni stabilizacijski učinki*

Ker se siva ekonomija širi, ko je formalni sektor v recesiji, deluje stabilizacijsko na gospodarska nihanja. Ko postaja v prosperiteti »uradna« delovna sila že redka, se povečuje povpraševanje po delu na črno. Del potencialno aktivnih oseb (npr. gospodinje) prehaja od gospodinjinskih opravil v ilegalni sektor ali v delno legalno zaposlitev, kar vsaj delno zavira zvišanje efektivnih plačnih postavk in podaljšuje gospodarsko konjunkturo. V kriznem obdobju raste predvsem ponudba nelegalnega dela, siva ekonomija vsrkava osebe, ki delajo formalno s skrajšanim delovnim časom, ter brezposelne. Ker se s tem povečuje znesek izplačanih dohodkov, delujejo povečani izdatki prebivalstva stabilizacijsko ali spodbudno, saj je za trgovino oziroma proizvodnjo potrošnih dobrin seveda vseeno, ali izvira dodatna kupna moč iz legalnih ali sivih dejavnosti.

c) *Izboljšana stvarna preskrba prebivalstva*

Učinkoviti in fleksibilni trgi v sivi ekonomiji izboljšujejo dejansko preskrbo, saj hitro vskočijo na področja, kjer formalni sektor zaostaja za rastjo povpraševanja ali pa zaradi deficitarnosti (tudi z zavestnim delovanjem monopolov in oligopolov) zvišuje cene. Tako delujejo prikrite dejavnosti kot dopolnilni, komplementarni vir preskrbe. Ta funkcija je zlasti prisotna ob racioniranju v uradnem sektorju, ko se še posebej razcveti ilegalna proizvodnja ter črna borza, pogosto z naravno menjavo. Načelno lahko o naštetih negativnih in pozitivnih posledicah govorimo pri sivi ekonomiji v vseh gospodarstvih, saj je le-ta, kot pravita D. Cassel in E.U. Cichy (1986, str. 33), »transsistemski pojav«, splošen pojav v vseh gospodarstvih (Glas et al., 1988, str. 108–110).

2.6 MERJENJE OBSEGA SIVE EKONOMIJE

Siva ekonomija je takšna dejavnost, ki se izogiba, upira ugotavljanju, registriranju, merjenju, zato jo je težko empirično preučevati, saj gre za paradoks merjenja nemerljivega. Izmeriti skušamo dejstvo, ki se sicer izogne formalnemu zajemanju uradne statistike, dejavnost, ki jo skušajo udeleženci prikriti, da bi se izognili davkom ali raznim predpisom. Možno je le posredno ocenjevanje, ki mora vselej računati z nepopolnimi, nezanesljivimi, pristranimi ocenami. Čeprav se je v osemdesetih letih izoblikovalo več metod, lahko pri vsaki od njih ugotovimo vrsto slabosti, tako da nobena od njih ni zanesljiva, najboljša in tudi dvom v ocene je vselej upravičen (Glas, 1991, str. 8–9).

Terminološko gledano je v večini primerov neprimerno govoriti o merjenju obsega sive ekonomije, saj je zaradi definicijske prikritosti sive ekonomije merjenje praktično nemogoče in tako je ocenjevanje obsega sive ekonomije primernejši izraz. Ne glede na zapisano, pa je treba dobiti določene ocene, predstave o obsegu sive ekonomije, če želimo vpeljati ustrezne razvojne in druge politike. V te namene so bile oblikovane in predstavljene razne metode merjenja oziroma ocenjevanja obsega sive ekonomije v gospodarstvih. Vendar se rezultati medsebojno precej razlikujejo, kar seveda predstavlja dodatno težavo. Zato se porajajo vprašanja kot na primer, katera ocena (metoda) je pravilna. Kot zanimivost pa so študije pokazale, da čeprav dajejo metode različne ocene obsega sive ekonomije, vse nekako nakazujejo enako ali podobno dinamiko pojava sive ekonomije v času (Nastav, 2009, str. 57–58).

Dejavnost sive ekonomije skušajo udeleženci prikriti, zato ne moremo pričakovati, da bi v anketah dali resnične, objektivne podatke o svoji dejavnosti, ne glede na finese anketiranja. V bistvu srečujemo danes različne ocene obsega sive ekonomije. Nastale so na tri načine (Glas et al., 1988, str. 56–57):

- a) Preprosto razmišljanje o možnem obsegu. Ni objektivne podatkovne baze, ampak se je hotelo predvsem opozoriti na obstoj pojava. Posledica so včasih pretirane ocene ali celo ekstremne razlike v ocenah.⁵
- b) Strokovne ocene, ki temeljijo na bolj ali manj sistematičnem razmišljanju in raziskovanju, poznavanju nekaterih parcialnih dejstev in sklepanju o možnem celotnem (agregatnem) obsegu sive ekonomije.
- c) Ocene na temelju razvite metodologije, ki temelji na posrednem merjenju. Dejavnosti sive ekonomije res niso neposredno registrirane, vendar pa puščajo sledi v gospodarskem dogajanju in na tej podlagi, pri kateri poudarjamo različne vidike prikritih dejavnosti, ocenjujemo obseg delovanja gospodarskih subjektov.

⁵ Pogosto so take ocene v novinarskih krogih, ki se opirajo na parcialno informacijo.

Običajno so te sledi (Glas et al., 1988, str. 56):

- v obliki neskladij, razlik oziroma odstopanj med dohodki in odhodki (na mikro ali makro ravni),
- sledi, ki jih odkriva davčna kontrola (tax auditing) in druge metode ugotavljanja s privolitvijo udeležencev,
- sledi na trgu delovne sile in
- sledi, ki se izražajo v gibanju monetarnih agregatov.⁶

⁶ B. Frey, W. W. Pommerehne (1982, str. 6).

3 SIVA EKONOMIJA V SLOVENIJI

Nobena država ni imuna na sivo ekonomijo, je pa vsaka država zgodba zase, specifična, unikatna. Zgodba Slovenije v zadnjih nekaj desetletjih se začne kot Socialistična Republika Slovenija v okviru Jugoslavije, in sicer do leta 1991, ko se Slovenija na mednarodnem političnem prizorišču pojavi kot samostojna država. S tem se tudi začne že dodobra predelano obdobje tranzicije iz centralno-planskega v tržno gospodarstvo. Z razpadom Jugoslavije in centralno-planskega gospodarstva so velika državna podjetja začela razpadati, potrošniki pa so postali bolj zahtevni v svojem povpraševanju. S tem so se ustvarili idealni pogoji za razvoj malega in zasebnega podjetništva. Zaradi togega zakonodajnega okvirja na trgu dela, birokratskih ovir in še slabo delujočega finančnega trga so se podjetja pri zadoščanju povpraševanja (uradno) srečevala s precejšnjimi ovirami. Obstajal je torej razkorak med povpraševanjem in uradno ponudbo. V želji po poslovanju in dobičku so se zato zasebna podjetja v določeni meri začela obračati v delovanje v sivi ekonomiji, vsaj v njihovem začetnem obdobju, dokler niso uspela tudi uradno pridobiti vseh potrebnih soglasij, dovoljenj, papirjev. Zato ni presenetljivo, da je prav to obdobje tranzicije v širšem, srednje- in vzhodnoevropskem okviru spodbudilo številne raziskave, na primer Schneider (2002; 2003; 2004; 2007a), Feige in Ott (1999), Vodopivec (2002), Ott (2002; 2004), Belev (2003), Albu (2007), Bouev (2004). Veljalo je namreč prepričanje in velja še vedno, da je to obdobje ponujalo odlične razmere za pojav in razvoj sive ekonomije. Vendar pa je bila Slovenija v mnogo primerih, z izjemo na primer celovitih študij Schneiderja (2002; 2004; 2007a), izključena iz fokusne skupine raziskovanja sive ekonomije, saj je veljala za bolj razvito državo in s tega vidika nekako ni vsebinsko spadala v to skupino držav.

Pojav sive ekonomije v Sloveniji je bil predmet zanimanja in raziskav predvsem v zgodnjem tranzicijskem obdobju Slovenije, v poznejših letih pa se je zanimanje za ta pojav nekako izgubilo. Razloge lahko iščemo v prepričanju, da s tem, ko država postaja razvitejša, upada vpliv in pomen (obseg) sive ekonomije v gospodarstvu, po drugi strani pa je očitno tudi država sama sprevidela, da pojava ni mogoče na hitro odstraniti, hkrati pa tudi, da je do določene mere pojav zaželen. Z vodenjem tako permisivne politike do sive ekonomije lahko vidimo tudi delovanje države v smeri ohranjanja socialnega miru. Ne glede na to, pa se je tudi v 21. stoletju očitno vnovič zbudilo zanimanje za sivo ekonomijo. Pri dosedanjem delu na področju sive ekonomije v Sloveniji so avtorji uporabljali različne pristope.